

De toegang tot overheidsinformatie

Wouter Hins*

In 2009 oordeelde het Europese Hof voor de Rechten van de Mens voor de eerste keer dat een staat artikel 10 EVRM had geschonden door een document van maatschappelijk belang geheim te houden. Het Hof benadrukte de bijzondere aspecten van het geval. Geeft artikel 10 EVRM alleen bij uitzondering een recht op openbaarheid? Of is de toegang tot overheidsinformatie zo essentieel dat openbaarheid de regel moet zijn? Latere jurisprudentie van het Hof toont aan dat de rechtsontwikkeling in beweging is.

HET TASZ-ARREST

‘Társaság a Szabadságjogokért’ – afgekort TASZ – is een Hongaarse vereniging die zich inzet voor de mensenrechten.¹ In maart 2004 heeft een lid van het Hongaarse parlement een verzoekschrift ingediend bij het nationale Constitutionele Hof om een wet die de strafbaarstelling van drugsgebruik zou versoepelen, ongrondwettig te verklaren. De vereniging wil daar het fijne van weten. Zij vraagt het Constitutionele Hof inzage te geven in het verzoekschrift, maar dit wordt afgewezen omdat de parlementariër daarvoor geen toestemming geeft. Als het Constitutionele Hof de wet daarna ongrondwettig verklaart, wordt in de uitspraak alsnog een korte samenvatting van het verzoek opgenomen. Voor TASZ is dat echter niet voldoende. Zij spant een procedure aan, waarin zij eist dat het originele document aan haar wordt verstrekt. Die procedure heeft geen succes. De gewone rechter beslist dat het verzoekschrift persoonsgegevens bevat die niet kunnen worden verstrekt zonder toestemming van de betrokkene. Ook de subsidiaire eis om het document te verstrekken na verwijdering van eventuele persoonlijke gegevens wordt afgewezen.

Bij het Hof in Straatsburg klaagt TASZ dat Hongarije door deze weigering artikel 10 EVRM heeft geschonden. Op 14 april 2009 oordeelt het Hof unaniem dat de klacht gegrond is.² Een belangrijke uitspraak, omdat het voor de eerste keer is dat het Hof een staat verplicht acht informatie te verstrekken ten behoeve van een maatschappelijk debat. In het verleden hadden diverse klagers al eens de stelling verdedigd dat artikel 10 EVRM een positieve verplichting voor de staat impliceert openbaarheid van bestuur te waarborgen. Het Hof ging daar nooit in mee. Een

* Prof. mr. A.W. Hins is hoogleraar mediarecht aan de Universiteit Leiden, onderzoeker bij het IVIR en redacteur van *Mediaforum* en was mede-oprichter van de VMC.

dergelijke beslissing neemt het Hof ook nu nog niet. In r.o. 35 geeft het Hof zijn uitgangspunten weer:

The Court recalls at the outset that [...] ‘it is difficult to derive from the Convention a general right of access to administrative data and documents’ (Loiseau v. France (dec.), no. 46809/99, ECHR 2003-XII (extracts)). Nevertheless, the Court has recently advanced towards a broader interpretation of the notion of ‘freedom to receive information’ (see Sdružení Jihočeské Matky c. la République tchèque (dec.), no. 19101/03, 10 July 2006) and thereby towards the recognition of a right of access to information.

Hoewel het Hof niet wil spreken van een algemene positieve verplichting, krijgt TASZ haar zin. Het Hof overweegt dat in dit geval sprake was van een klassieke ‘inmenging’, die volledig getoetst moet worden aan de criteria van artikel 10, tweede lid, EVRM. De inmenging bestaat eruit, dat de overheid haar ‘*censorial power of an information monopoly*’ heeft misbruikt om te verhinderen dat een publiek debat tot stand komt. Het Hof merkt bovendien op dat de informatie die door TASZ was opgevraagd kant en klaar aanwezig was. Dat is een belangrijk verschil met het oudere arrest *Guerra*, waarin voorlichting over de risico’s van een chemische fabriek nog op papier gezet moest worden. In die situatie werd artikel 10 EVRM niet van toepassing geacht.³ Dat het Hof bij de toetsing aan het tweede lid tot de conclusie komt dat de inmenging niet noodzakelijk was in een democratische samenleving is minder interessant dan de eerste stap. Wanneer kan de weigering van informatie beschouwd worden als een inmenging in het grondrecht? Sleutelbegrippen zijn in ieder geval: informatiemonopolie, documenten die kant en klaar liggen, *public watchdog* en maatschappelijk debat.

De vraag is of artikel 10 EVRM alleen bescherming biedt in situaties die volledig overeenkomen met die van het TASZ-arrest. Bovenstaand citaat uit rechtsoverweging 35 bevat twee delen. De verwijzing naar de beslissing *Loiseau/Frankrijk* suggereert dat de vrijheid van meningsuiting in beginsel geen recht op toegang tot overheidsinformatie omvat. Alleen in bijzondere omstandigheden zou de overheid artikel 10 EVRM schenden als zij een verzoek om informatie afwijst. Het Hof zegt echter ook dat de materie in beweging is, gezien de latere beslissing *Sdružení Jihočeské Matky/Tsjechië*. Volgens zijn eigen woorden heeft het Hof stappen gezet in de richting van een ruimere uitleg van de ontvangstvrijheid ex artikel 10 EVRM en daarmee een recht op toegang tot overheidsinformatie. In deze bijdrage zal worden onderzocht wat de huidige stand van zaken is. Welke relevante uitspraken heeft het Hof na het TASZ-arrest gedaan?

KENEDI/HONGARIJE

Het arrest *Kenedi/Hongarije* werd enkele weken na het TASZ-arrest gewezen door bijna dezelfde rechters.⁴ Kenedi is een historicus die onderzoek doet naar het

functioneren van de Hongaarse geheime dienst in de jaren zestig van de twintigste eeuw. Als wetenschapper wil hij de resultaten van zijn onderzoek ook publiceren. Op 21 september 1998 heeft Kenedi het ministerie van Binnenlandse Zaken verzocht om inzage in verschillende historische documenten. Dit verzoek wordt afgewezen. Kenedi wendt zich tot de nationale rechter die hem in het gelijk stelt, maar het ministerie weigert gevolg te geven aan opeenvolgende rechterlijke uitspraken. Eerst stelt het ministerie de voorwaarde dat verzoeker een geheimhoudingsverklaring ondertekent. Als deze voorwaarde door de rechter onrechtmatig wordt bevonden moet hij beloven niet over de documenten te zullen publiceren. Voor Kenedi is dit alles onaanvaardbaar. Zijn klacht bij het EHRM is dat het veel te lang duurt voordat hij de informatie krijgt waarop hij recht heeft.

Het Hof beslist op 26 mei 2009 dat de artikelen 6, 10 en 13 EVRM zijn geschonden. Wat betreft artikel 6 EVRM overweegt het Hof dat deze bepaling van toepassing is, nu de nationale rechter heeft vastgesteld dat Kenedi recht had op de gevraagde informatie. De door hem beoogde publicatie valt onder de reikwijdte van artikel 10 EVRM en – zo stelt het Hof nogal abrupt – ‘*the right to freedom of expression constitutes a “civil right” for the purposes of Article 6 § 1*’. Omdat de procedure inmiddels meer dan tien jaar heeft geduurd, te rekenen vanaf de eerste weigering door het ministerie, is de redelijke termijn al lang verstreken. In zijn overwegingen over artikel 10 EVRM benadrukt het Hof dat de toegang tot originele documenten voor een rechtmatig historisch onderzoek een essentieel element is van de uitoefening van de vrijheid van meningsuiting. De uitingsvrijheid van klager is beperkt op een wijze die niet voldoet aan de criteria van artikel 10, tweede lid. De koppige weigering van het ministerie uitvoering te geven aan rechterlijke uitspraken is volgens het Hof niet *prescribed by law*. Ten slotte stelt het Hof een schending van artikel 13 EVRM vast. De nationale procedure om Kenedi’s rechten op grond van artikel 10 EVRM te beschermen bleek immers niet effectief.

GILLBERG/ZWEDEN

De voorgaande twee arresten waren geweest door een gewone kamer van zeven rechters. In 2012 geeft de Grote Kamer een vergelijkbare uitleg aan de artikelen 6 en 10 EVRM in de zaak *Gillberg/Zweden*.⁵ Dit arrest gaat over de strafrechtelijke veroordeling van een hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie, die had verhinderd dat andere wetenschappers inzage kregen in zijn onderzoeksdossiers. Omdat Gillberg het onderzoek heeft uitgevoerd in dienst van de universiteit van Gotenburg vallen de dossiers onder de reikwijdte van de Zweedse Wet openbaarheid van bestuur. Twee wetenschappers van een andere universiteit zijn geïnteresseerd in de ruwe gegevens waarop Gillberg zijn publicaties zegt te baseren. Aanvankelijk weigert de universiteit inzage, omdat aan de onderzochte kinderen en hun ouders geheimhouding is toegezegd. Nadat een bestuursrechter heeft geoordeeld dat onder voorwaarden toch inzage moet worden verleend, besluit de universiteit toe te

geven. Gillberg denkt daar anders over. Hij geeft zijn medewerkers opdracht het materiaal te vernietigen. Deze opdracht komt hem te staan op een geldboete en een voorwaardelijke vrijheidsstraf wegens ambtmisbruik.

Gillberg beroept zich in Straatsburg onder meer op de artikelen 8 en 10 EVRM. Wat betreft artikel 10 EVRM is zijn stelling dat de uitingsvrijheid ook het recht omvat welbewust geen mededelingen te doen. De klacht wordt door een gewone kamer en vervolgens door de Grote Kamer afgewezen.⁶ Interessant is wat de Grote Kamer overweegt met betrekking tot het recht op toegang tot informatie van K. en E., de twee wetenschappers van een andere universiteit: *'In the Court's view, finding that the applicant had such a right under Article 10 of the Convention would run counter to the property rights of the University of Gothenburg. It would also impinge on K's and E's rights under Article 10, as granted by the Administrative Court of Appeal, to receive information in the form of access to the public documents concerned, and on their rights under Article 6 to have the final judgments of the Administrative Court of Appeal implemented (see, mutatis mutandis, Loiseau v. France (dec.) no. 46809/99, ECHR 2003-XII, extracts; Burdov v. Russia, no. 59498/00, § 34, ECHR 2002-III; and Hornsby v. Greece, judgment of 19 March 1997, § 40, Reports 1997-II).'*⁷

SHAPOVALOV/OEKRAÏNE

In het eerder besproken arrest *Kenedi* had het Hof overwogen dat de vrijheid van meningsuiting, waaronder het recht om inlichtingen te ontvangen, een *civil right* is als bedoeld in artikel 6 EVRM. In de zaak *Shapovalov/Oekraïne* kreeg het EHRM de gelegenheid deze overweging te verduidelijken.⁷ Shapovalov is een journalist die belemmeringen heeft ondervonden bij zijn nieuwsgaring tijdens de tweede ronde van de presidentsverkiezingen in de Oekraïne op 21 november 2004. De onregelmatigheden die daarbij plaats vonden, hebben geleid tot de zogeheten 'Oranje revolutie' en een herstemming op 26 december 2004. Als iets een onderwerp van maatschappelijk belang is, dan is dit het wel. Shapovalov wilde onder meer inzage in bepaalde besluiten van de Kiesraad, maar ontving deze niet of naar zijn mening te laat. Op nationaal niveau krijgt hij geen bescherming, omdat hij volgens de rechter een procedurele fout heeft gemaakt. Het procesrecht in de Oekraïne is op dit punt zeer onduidelijk. Shapovalov klaagt daarom bij het EHRM dat zijn rechten als bedoeld in de artikelen 6, 10 en 13 EVRM zijn geschonden.

De meeste aandacht besteedt het Hof aan de klacht inzake artikel 6 EVRM. Het *Kenedi*-arrest wekte de indruk dat aanspraken op grond van artikel 10 EVRM *altijd* een *civil right* betreffen. In het arrest *Shapovalov* noemt het Hof verschillende precedënten die in een andere richting wijzen. Toch komt het Hof ook nu tot de conclusie dat de klager recht had op een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat binnen een redelijke termijn een beslissing neemt. Een belangrijke factor daarbij

is dat Shapovalov de informatie nodig had voor zijn beroepsmatige werk als journalist.

49. The Court notes that in the present case the applicant is a journalist and claimed the requested information to practice his profession (see, a contrario, Andre Loersch and Nouvelle Association du Courrier v. Switzerland, cited above), i.e. for elections related publications. This includes covering presidential elections, and unsuccessful performance of this undertaking could thus damage his professional reputation and career. The dispute before the domestic courts therefore appeared to be important to the applicant's personal and professional interests. Furthermore, his right, as a participant of information relationship, to obtain necessary documents is recognised under domestic law (see paragraph 37). Thus the Court considers that the right of access to particular documents, which fell within the applicant's freedom of expression, is a 'civil right' for the purposes of Article 6 § 1 of the Convention.

Volgens het Hof is artikel 6 EVRM in dit geval geschonden. Het Hof is het eens met de klager dat het Oekraïense procesrecht zo onduidelijk is, dat hem niet kan worden verweten een verkeerde procesgang te hebben gevolgd. De nationale procedure had niet mogen eindigen zonder een beslissing ten gronde. Nu de nationale rechters geen onderzoek hebben verricht naar de feitelijke gebeurtenissen, voelt het Hof er weinig voor zelf te beoordelen of artikel 10 EVRM is geschonden. Omdat Shapovalov wel enige informatie heeft ontvangen van de Kiesraad en ongehinderd verslag mocht doen van de verkiezingen, concludeert het Hof dat er onvoldoende bewijsmateriaal is om van een schending van artikel 10 EVRM te spreken. Over de beweerde schending van artikel 13 EVRM is het Hof kort. Gelet op de eerdere conclusie dat artikel 6 is geschonden, vindt het Hof het niet nodig afzonderlijk in te gaan op dit onderdeel van de klacht.

EL MASRI/MACEDONIË

Het arrest van de Grote Kamer van 13 december 2012 in de zaak El Masri tegen de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië heeft op het eerste gezicht weinig te maken met de vrijheid van meningsuiting.⁸ De klacht gaat over de afschuwelijke manier waarop El Masri is behandeld als vermeend terrorist. Macedonische autoriteiten hebben hem zonder proces gevangen genomen toen hij als Duitse toerist het land bezocht, hem drie weken lang geïntimideerd en daarna overgedragen aan agenten van de Amerikaanse geheime dienst CIA. In een speciaal vliegtuig heeft de CIA hem overgebracht naar Afghanistan waar hij in een gevangenis met geweld is ondervraagd. Pas na vier maanden blijkt dat sprake was van een persoonsverwisseling. Als El Masri wordt teruggevlogen naar Macedonië volgen nieuwe vernederingen. Getraumatiseerd keert hij ten slotte terug naar zijn woonplaats in Duitsland. De Grote Kamer stelt unaniem vast dat diverse mensenrechten zijn geschonden. De belangrijkste schending is die van artikel 3

EVRM: het recht om gevrijwaard te blijven van folteringen. Het zeer uitvoerige arrest leest als een aanklacht tegen het verschijnsel van *extraordinary renditions*.

Toch is het arrest ook van belang voor het recht op toegang tot informatie. In rechtsoverweging 191 bespreekt het Hof de positieve verplichting van de staat om te onderzoeken wat er precies gebeurd is en welke personen daarvoor verantwoordelijk waren. Het recht van een slachtoffer om deze informatie te ontvangen is een procedureel aspect van artikel 3 EVRM. Het Hof spreekt daarnaast van een recht op de waarheid, dat aan het publiek in het algemeen toekomt: *'In this connection it underlines the great importance of the present case not only for the applicant and his family, but also for other victims of similar crimes and the general public, who had the right to know what had happened.'* Macedonië wordt mede veroordeeld wegens schending van deze positieve verplichting bij artikel 3. De klacht van El Masri inzake artikel 10 EVRM wordt afgewezen. Het Hof overweegt in rechtsoverweging 265 dat de klacht overlapt met de reeds besproken klacht over artikel 3 EVRM, terwijl de casus geen vragen oproept die uitsluitend in het licht van artikel 10 geanalyseerd moeten worden. Dat zou wellicht anders zijn geweest wanneer de informatie was opgevraagd door een persorgaan of een NGO.⁹

YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS/SERVIË

Youth Initiative for Human Rights is een niet-gouvernementele organisatie die zich ten doel stelt de naleving van mensenrechten, democratie en rechtsstatelijke beginselen te bewaken. Op 31 oktober 2005 heeft de organisatie een verzoek ingediend bij de geheime dienst van Servië om mede te delen hoeveel mensen in het jaar 2005 door de dienst werden afgeluisterd. Het verzoek, dat is gebaseerd op de Servische wet over openbaarheid van bestuur, wordt aanvankelijk afgewezen omdat de informatie een staatsgeheim zou betreffen. De nationale Informatiecommissaris is het daar niet mee eens en beveelt de geheime dienst het verzoek alsnog in te willigen. Weliswaar gaat de geheime dienst in hoger beroep, maar op 19 april 2006 oordeelt het Supreme Court van Servië dat de dienst daartoe niet gerechtigd is. Het beroep wordt afgewezen. Ruim twee jaar later laat de geheime dienst aan Youth Initiative for Human Rights weten dat de gevraagde informatie niet voorhanden is. Inmiddels heeft de organisatie een klacht ingediend bij het EHRM onder verwijzing naar de artikelen 6 en 10 EVRM.

Unaniem oordeelt het Hof op 25 juni 2013 dat artikel 10 is geschonden.¹⁰ De bewering dat de informatie niet voorhanden is wordt ongeloofwaardig geacht. Omdat klager legitiem informatie verzamelde van algemeen belang om deze te verspreiden onder het publiek, is sprake van een *'interference'* met de uitingsvrijheid. Het Hof verwijst in dit verband naar het TASZ-arrest. De beperking voldoet niet aan de criteria van artikel 10, tweede lid, EVRM. De *'obstinate reluctance'* van de geheime dienst om gevolg te geven aan het bevel van de Informatiecommissaris is niet

alleen in strijd met het nationale recht, maar levert ook een vorm van willekeur op. Op dit punt had het Hof kunnen verwijzen naar het eerder besproken arrest *Kenedi*. Nu artikel 10 EVRM geschonden is, vindt het Hof het niet nodig afzonderlijk in te gaan op de beweerde schending van artikel 6 EVRM. Toepassing gevend aan artikel 46 EVRM overweegt het Hof dat Servië eigenlijk geen keuzevrijheid heeft wat betreft de wijze van uitvoering van het arrest. De geheime dienst moet de door klager opgevraagde informatie gewoon verstrekken.

Interessant is ten slotte de *concurring opinion* van de rechters Sajó en Vučinić. Zij benadrukken dat het nodig is artikel 10 EVRM uit te leggen in het licht van ander internationaal recht. In de eerste plaats wijzen zij op General Comment No. 34 van het Human Rights Committee van de Verenigde Naties, dat een interpretatie bevat van de vrijheid van meningsuiting krachtens artikel 19 IVBPR.¹¹ Paragraaf 18 van het General Comment bepaalt onder meer:

Article 19, paragraph 2 embraces a right of access to information held by public bodies. [...] As has already been noted, taken together with article 25 of the Covenant, the right of access to information includes a right whereby the media has access to information on public affairs and the right of the general public to receive media output.

Bovendien herinneren de twee rechters aan de Council of Europe Convention on Access to Official Documents, Tromsø 18 juni 2009, die nog niet in werking is getreden.¹² Artikel 2, eerste lid, van dit verdrag luidt: ‘*Each party shall guarantee the right of everyone, without discrimination on any ground, to have access, on request, to official documents held by public authorities.*’

SLOTSOM EN VOORUITBLIK

Het TASZ-arrest was geen eendagsvlieg. Journalisten, wetenschappers en maatschappelijke organisaties die een bijdrage willen leveren aan een maatschappelijk debat, hebben in beginsel recht op toegang tot informatie die bij de overheid berust. Een weigering wordt door het Hof beoordeeld als een inmenging in de uitingsvrijheid, die getoetst moet worden aan de criteria van artikel 10, tweede lid, EVRM (*Youth Initiative for Human Rights*). De positie van de aanvrager wordt soms versterkt door artikel 6 EVRM. Dat geldt in het bijzonder voor journalisten en wetenschappers die de informatie nodig hebben voor hun beroepsuitoefening (*Kenedi, Shapovalov*). Als de overheid niet meewerkt, moeten zij het geschil kunnen voorleggen aan een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat binnen een redelijke termijn beslist. Het spreekt vanzelf dat de overheid de rechterlijke beslissing loyaal moet uitvoeren (*Kenedi, Youth Initiative for Human Rights*).

Voor Nederland betekent dit een aanvulling op de bestaande rechtsbescherming. Documenten die berusten bij de Tweede Kamer vallen niet onder de Wob, omdat

de Tweede Kamer geen bestuursorgaan is. Dat geldt ook voor sommige andere autoriteiten. Zou bijvoorbeeld de Tweede Kamer een verzoek om informatie van een journalist afwijzen, dan kan deze niet terecht bij de administratieve rechter. In beginsel kan de journalist zich wenden tot de burgerlijke rechter als ‘restrechter’, maar tot voor kort zou zijn vordering niet ontvankelijk worden verklaard. Rechter schrikken ervoor terug de Tweede Kamer te corrigeren. Sedert het arrest *Shapovalov* is deze afstandelijke houding problematisch. Op grond van artikel 6 EVRM heeft de journalist er immers recht op dat een onafhankelijk gerecht zijn claim inhoudelijk beoordeelt. Een ander voorbeeld zijn gevallen waarin een formele wet voorschrijft dat bepaalde informatie geheim moet blijven. De administratieve rechter zal zich moeten afvragen of een strikte toepassing van de wet noodzakelijk is in een democratische samenleving als bedoeld in artikel 10, tweede lid, EVRM. Die vraag kwam al eens aan de orde bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State in de zaak van de Linkse Kerk.¹³

Het gaat te ver te concluderen dat artikel 10 EVRM een algemeen recht op openbaarheid van bestuur omvat, zoals artikel 42 van het EU-Handvest voor de grondrechten en artikel 2, eerste lid, van het Verdrag van Tromsø dat doen. Laatstgenoemde bepalingen bevatten een recht voor iedereen, ongeacht het motief van de verzoeker. Het recht op toegang tot overheidsinformatie krachtens artikel 10 EVRM is beperkt tot journalisten en vergelijkbare personen, die een publiek debat willen aanzwengelen. Zelfs als het Verdrag van Tromsø voor een groot deel van de Raad van Europa in werking zou treden, is het de vraag of het EHRM zijn jurisprudentie radicaal zal wijzigen. De koninklijke weg zou zijn een protocol aan het EVRM toe te voegen waarin het recht op openbaarheid van bestuur is vastgelegd. Gezien het tempo waarin het Verdrag van Tromsø wordt geratificeerd kan dat lang gaan duren.¹⁴ Wel ligt het voor de hand dat het Hof steeds vaker geconfronteerd zal worden met de vraag wie nu eigenlijk een *public watchdog* zijn. De concurring opinion van de rechters Sajó en Vučinić bij het besproken arrest *Youth Initiative for Human Rights* tegen Servië slaat de spijker op de kop met de overweging: ‘*In the world of the Internet the difference between journalists and other members of the public is rapidly disappearing. There can be no robust democracy without transparency, which should be served and used by all citizens.*’

- 1 De website van de vereniging – www.tasz.hu – kent ook een Engelstalige versie. De vereniging noemt zichzelf ‘Hungarian Civil Liberties Union’.
- 2 EHRM 14 april 2009, NJ 2010, 209 m.nt. E.J. Dommering; EHRC 2009, 74 m.nt. A.W. Hins; *Mediaforum* 2009-5, p. 208. Het arrest is gewezen door een kamer van het EHRM onder voorzitterschap van de Belgische rechter Françoise Tulkens.
- 3 EHRM 19 februari 1998, *Guerra v.a./Italië*, NJ 1999, 690 m.nt. E.J. Dommering.
- 4 EHRM 26 mei 2009, *Kenedi/Hongarije*, NJ 2009, 589 m.nt. P.J. Boon; *Mediaforum* 2009-6, p. 252.
- 5 EHRM (GC) 3 april 2012, *Gillberg/Zweden*, NJ 2012, 621 m.nt. E.A. Alkema; *Mediaforum* 2012-6, p. 205.
- 6 Het arrest van de gewone kamer van het EHRM van 2 november 2010 werd gesignaleerd in *Mediaforum* 2010-11/12, p. 356.
- 7 EHRM 31 juli 2012, *Shapovalov/Oekraïne*, EHRC 2012, 216 m.nt. A.J.T. Woltjer; JB 2013, 1 m.nt. G. Overkleef-Verburg.
- 8 EHRM (GC) 13 december 2012, *El Masri/Macedonië*, NJ 2013, 167 m.nt. J.M. Reijntjes; EHRC 2013, 92 m.nt. H. van der Wilt.
- 9 Op 20 december 2012 heeft het Human Rights Monitoring Institute een klacht bij het EHRM ingediend tegen Litouwen. Onder verwijzing naar artikel 10 EVRM stelt de klager dat Litouwen onvoldoende informatie heeft verstrekt over *extraordinary renditions*. Zie <http://osf.to/ZJ-GrOP>.
- 10 EHRM 25 juni 2013, *Youth Initiative for Human Rights/Servië*, appl. 48135/06.
- 11 Document CCPR/C/GC/34 van 12 september 2011.
- 12 CETS No. 205.
- 13 ABRvS 19 januari 2011, *Stichting Ontmoetingsruimte De Linkse Kerk/B&W Leiden*, *Mediaforum* 2011-4, nr. 11 m.nt. A.W. Hins.
- 14 Zoals gezegd dateert het Verdrag van Tromsø van 18 juni 2009. Voor de inwerkingtreding zijn volgens artikel 16 van het verdrag tien ratificaties vereist. Op 17 juli 2013 stond de teller op zes ratificaties. Wel heeft de ‘Legal Affairs and Human Rights Committee’ van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa op 24 juni 2013 een resolutie aangenomen waarin de lidstaten worden opgeroepen meer haast te maken: *AS/Jur* (2013) 25.